

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ПРИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ШЛЯХОМ ПОДІЛУ ТА ВИДІЛУ

У статті розглядається концепція універсального правонаступництва, яке виникає при реорганізації акціонерних товариств шляхом поділу та виділу, природа розподільного балансу, момент настання універсального правонаступництва при поділі та виділенні на підставі порівняльно-правового аналізу українського, німецького та загальноєвропейського права.

Реорганізація акціонерних товариств є однією з найскладніших і разом з тим найменш досліджених проблем у вітчизняному приватному праві. Цивільний кодекс України [1] (далі - ЦКУ) та Господарський кодекс України [2] (далі - ГКУ) внесли багато нового в регулювання реорганізації юридичних осіб. Так, на відміну від статті 42 Закону України «Про господарські товариства» [3], відповідно до якої рішення загальних зборів про припинення діяльності акціонерного товариства (тобто реорганізацію та ліквідацію відповідно до статті 19 цього Закону) приймається більшістю у ³/4 голосів акціонерів, що беруть участь у загальних зборах, частина 4 статті 159 ЦКУ передбачила, що така більшість необхідна лише для винесення рішення про ліквідацію акціонерного товариства. Таким чином, рішення про реорганізацію товариства приймається простою більшістю голосів акціонерів, які беруть участь у зборах. Це положення, з одного боку, полегшує прийняття рішення про реорганізацію, але, з іншого боку, зменшує ступінь захисту міноритарних акціонерів. Очікується, що ця норма призведе до збільшення випадків реорганізації акціонерних товариств в Україні [4], і саме тому існує нагальна потреба в подальших дослідженнях питання реорганізації юридичних осіб та акціонерних товариств зокрема.

Відповідно до чинного українського законодавства, є п'ять форм реорганізації: поділ, виділення, злиття, приєднання та перетворення. Злиття та приєднання здійснюються, як правило, з метою консолідації капіталу та зміцнення позицій на ринку. Поділ та виділення може здійснюватися з метою виведення непрофільних активів, відокремлення структурних підрозділів, небажання партнерів по бізнесу надалі співпрацювати. На даний момент в Україні спостерігається тенденція до злиття капіталу. Однак, цілком логічно, що через деякий час виникне потреба деконцентрації.

Стрижнем реорганізації та її визначальною ознакою є **універсальне правонаступництво**, яке уможливорює одноактний перехід всієї сукупності прав та обов'язків від одного товариства до іншого. Саме тому ми зосередимось у нашій статті на дослідженні питання правонаступництва при реорганізації акціонерних товариств шляхом поділу та виділення.

1. Поділ та виділ акціонерних товариств за українським, німецьким та загальноєвропейським законодавством

ЦКУ не наводить формального визначення поняття «поділ». Вважається, що це є позитивний момент, оскільки таким чином не ЦКУ виключає можливість того, що правонаступниками при поділі можуть бути товариства, які вже існують [5]. Але така можливість блокується нормами ГКУ та Положення «Про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств», затвердженого рішенням ДКЦПФР року № 221 від 30 грудня 1998 р. (надалі - Положення № 221), відповідно до яких *поділом* є припинення товариства, що поділяється, з передачею ним всіх своїх прав та обов'язків до новостворених товариств- правонаступників відповідно до роздільного акту (балансу) (ч. 4 ст. 59 ГКУ, п. 4.1 Положення № 221). *Виділом* є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових товариств, без припинення такого товариства (ч. 4 ст. 59 ГКУ, ч. 1 ст. 109 ЦКУ, п. 5.1 Положення № 221).

Таким чином, чинне українське законодавство допускає можливість проведення поділу та виділу лише *шляхом створення нових товариств*. Німецьке [6] та загальноєвропейське [7, 8] законодавство допускають проведення реорганізації як шляхом створення нових осіб, так

і *шляхом придбання*, тобто коли під час реорганізації правонаступником виступає вже існуюче товариство, як це фактично відбувається у випадку з приєднанням відповідно до вітчизняного законодавства.

Так, відповідно до Шостої директиви Ради ЄС, *поділом шляхом придбання* є припинення товариства, що передає майно, без його ліквідації шляхом поділу його майна з одночасною передачею частин майна відповідно як сукупність іншим існуючим товариствам в обмін на забезпечення акцій у товаристві, яке отримує майно, акціонерам товариства, яке поділяється (ч. 1 ст. 3 Шостої директиви). *Поділом шляхом утворення нових осіб* є припинення товариства, що передає майно, без його ліквідації шляхом поділу його майна з одночасною передачею частини майна відповідно як сукупність новим товариствам, які ним засновані шляхом поділу, в обмін на забезпечення акцій у новому товаристві акціонерам товариства, яке поділяється (ч. 1. ст. 21 Шостої директиви).

Відповідно до статті 26 Шостої директиви національні законодавства держав-членів ЄС можуть передбачити й інші форми розділу, внаслідок яких товариство, що розділилось, продовжує далі існувати. Німецький Закон про Реорганізацію (надалі - UMWG) передбачає три види розділу: *поділ (Aufspaltung)*, визначення якого відповідно до ч. 1 § 123 UMWG є аналогічним тому, яке міститься в Шостій директиві, *виділ (Abspaltung)* та *відділення (Ausgliederung)*. Всі види розділу можуть відбуватися як шляхом придбання, так і шляхом заснування нових товариств.

Виділом шляхом придбання відповідно до ч. 2 номеру 1 § 123 UMWG є виділення товариством однієї або більше частин від свого майна шляхом передачі цієї частини або цих частин відповідно як сукупність одному або більше існуючим(ому) товариствам(у) в обмін на забезпечення акцій у товаристві, яке отримує майно, акціонерам товариства, яке передає майно.

Виділом шляхом утворення нових товариств відповідно до ч. 2 номеру 2 § 123 UMWG є виділення товариством однієї або більше частин від свого майна шляхом передачі цієї частини або цих частин відповідно як сукупність одному або більше новим товариствам, яке(і) ним засноване(і) шляхом виділу, в обмін на забезпечення акцій у новому(их) товаристві(ях) акціонерам товариства, яке передає майно.

Отже, поділ шляхом утворення нових товариств відповідно до німецького та загальноєвропейського законодавства фактично відповідає

поділу відповідно до українського законодавства, а виділ шляхом утворення нових товариств - виділу. Таким чином, українське законодавство зовсім не охоплює можливості проведення розділення товариств шляхом придбання. UMWG передбачає ще одну форму розділення - відділення, аналогів якому в українському законодавстві немає. Так, *відділення* відповідно до ч. 3 номеру 1 § 123 UMWG відрізняється від виділу тим, що акції в новому товаристві (при відділенні шляхом заснування) або акції в товаристві- правонаступнику (при відділенні шляхом придбання) надаються не акціонерам товариства, що передає частину свого майна, а самому товариству. Таким чином, відділення є вертикальним розділом, а поділ і виділ - горизонтальним [9]. Горизонтальне розділення (тобто поділ та виділ) шляхом заснування нових товариств призводить до створення однотипних товариств (Schwestergesellschaften) [10], а вертикальне розділення, тобто відділення шляхом заснування, призводить до створення 100-відсоткових дочірніх товариств (Tochtergesellschaften) [11].

2. Універсальне правонаступництво при реорганізації

Стрижнем реорганізації та її визначальною ознакою є *універсальне правонаступництво*, яке уможливорює одноактний перехід всієї сукупності прав та обов'язків від одного товариства до іншого. Юридичні особи, які виникають у результаті реорганізації, стають правонаступниками акціонерних товариств, що поділились або з яких відбулось виділення, відповідно до розподільчого балансу. Виходячи зі статей 104—107 ЦК, *правонаступництво означає перехід всього майна, прав та обов'язків від однієї юридичної особи до її правонаступника, що утворилась у результаті реорганізації*.

Відповідно до Української юридичної енциклопедії, правонаступництво - перехід прав і обов'язків від однієї особи до іншої за законом або угодою [12]. Правонаступництво може бути наступних видів:

1) універсальне (загальне), якщо до особи переходить уся сукупність прав майна, прав і обов'язків у разі реорганізації юридичної особи, при спадкуванні тощо;

2) сингулярне (часткове), якщо до особи переходить лише окреме право або обов'язок, наприклад, у разі передачі права вимоги до боржника;

3) процесуальне, тобто заміна учасника цивільного процесу іншим в разі вибуття однієї зі сторін у спірному або встановленому рішен-

ням господарського суду внаслідок реорганізації підприємства чи організації (ст. 25 Господарсько-процесуального кодексу).

Відсутність загальної та чіткої концепції в доктрині права, яка би пояснювала феномен універсального правонаступництва у випадку реорганізації, породжує багато дискусій у науковій літературі та призводить до нечітких формулювань та прогалин у законодавстві, а також до численних проблем на практиці. *При універсальному правонаступництві майно товариства як сукупність прав та обов'язків, що йому належать, переходить правонаступнику або правонаступникам як єдине ціле* [13]. При цьому передача окремих прав та обов'язків окремими актами (сингулярне правонаступництво) є зайвою. Більшість вчених погоджуються з тим, що у випадку злиття, приєднання, поділу та перетворення настає універсальне правонаступництво. Що стосується виділу, то думки розділяються: одні вважають, що у випадку поділу настає сингулярне правонаступництво [13], інші - транслятивне [14].

3. Розподільчий баланс

У випадку поділу та виділення майно, права та обов'язки, які мають перейти правонаступникам, визначаються у розподільчому балансі.

Спірною є природа розподільчого балансу. Законодавство не розкриває поняття розподільчого балансу. Але зі статті 107 ЦКУ випливає, що розподільчий баланс є документом, який опосередковує перехід прав та обов'язків у порядку правонаступництва [15]. Відповідно до ч. 2 ст. 107 ЦКУ після закінчення строку пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог, комісія з припинення складає розподільчий баланс, який має містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється (або з якої виділяється(ються) новостворювані юридичні особи, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами. Очевидно, що законодавець тут припустився помилки, і розподільчий баланс має включати не лише зобов'язання, але й права та майно, що передаються правонаступникам.

Розподільчий баланс не є дійсним, якщо його не затвердить орган, що прийняв рішення про виділ або про припинення товариства шляхом поділу, тобто загальні збори акціонерів (ч. 3 ст. 107 ЦКУ). Логічно припустити, що розподільчий баланс затверджується додатком до протоколу рішення загальних зборів акціонерів, але законодавець такої вимоги не передбачив. Нотарі-

ально посвідчена копія розподільчого балансу передається в орган, який здійснив державну реєстрацію, за місцем реєстрації юридичної особи, що припиняється, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи правонаступника (2 абзац ч. 3 ст. 107 ЦКУ). Отже, розподільчий баланс не можна вважати угодою в контексті статті 202 ЦКУ, оскільки він не направлений на встановлення, зміну чи припинення правовідносин, а є виконанням волі органу товариства, яке прийняло рішення про реорганізацію, та практичною реалізацією такого рішення [15]. В Німеччині розподільчий баланс окремо не складається, а розподілення активів та пасивів, що передаються правонаступникам, закріплюються в договорі про поділ-виділення.

Якщо правонаступниками юридичної особи є кілька осіб, і точно визначити правонаступника щодо конкретних зобов'язань неможливо, то правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинялася існування. Німецьке законодавство обмежує цей строк п'ятьма роками.

4. Момент настання універсального правонаступництва

Чинне українське законодавство не визначає момент настання універсального правонаступництва. Відповідно до ч. 2 ст. 37 Цивільного кодексу УРСР, у разі злиття, поділу та приєднання товариств момент переходу прав та обов'язків визначався днем підписання передавального балансу, якщо інше не передбачене законом або постановою про реорганізацію. Позитивним є те, що ЦКУ від такої норми відмовився, але нового моменту настання правонаступництва так і не визначив.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» поділ вважається завершеним з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи (новоутворених юридичних осіб) та державної реєстрації припинення юридичних осіб (юридичної особи), що припиняється в результаті поділу (ст. 37 цього Закону). Виділ вважається завершеним з дати державної реєстрації юридичних осіб, утворених у результаті виділу (ч. 6 ст. 32 цього Закону). Таким чином, чинне законодавство визначило момент завершення реорганізації, але не момент настання універсального правонаступництва. Логічно припустити, що правонаступництво при поділі настає з моменту державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється в результаті поділу, а в разі виділу - з моменту державної

реєстрації особи, що утворилась в результаті поділу. Для уникнення сумнівів, момент настання універсального правонаступництва вважаємо доцільно закріпити на законодавчому рівні.

5. Універсальне правонаступництво відповідно до UmwG

Питання універсального правонаступництва, а також момент настання такого правонаступництва досить вдало вирішено в німецькому праві. Рішення, яке винайшли в доктрині німецького права та закріпили в новому UmwG, влучно та вичерпно вирішує проблеми, пов'язані з правонаступництвом. Так, щодо реорганізації застосовується концепція універсального правонаступництва (Gesamtrechtsnachfolge), в результаті якого все майно, включаючи права та обов'язки товариств(а), що реорганізуються(ється), переходить як єдине ціле їх(його) правонаступникам[^]). Саме цим реорганізація товариств відповідає до UmwG відрізняється від інших видів реструктуризації, які відбуваються шляхом сингулярного правонаступництва або правонаступництва по окремих правах та обов'язках, яке передбачає окремий акт права для передачі кожного окремого права та обов'язку правонаступникам (Einzelrechtsnachfolge) [16].

Універсальне правонаступництво відповідно до UmwG настає *в силу закону*, а саме в момент реєстрації реорганізації в торговий реєстр при відповідному суді.

У випадку *розділу* (поділ, виділення, відділення) моментом завершення розділу і одночасно моментом переходу майна правонаступнику(ам) є реєстрація розділу за місцезнаходження товариства, що розділяється (§131 абз.1 номер 1 UmwG). В разі розділу шляхом заснування нових товариств такої реєстрації має передувати реєстрація кожного новостворюваного товариства, а в разі розділу шляхом придбання - реєстрація розділу в торговому реєстрі за місцезнаходженням існуючого товариства-правонаступника (§ 130 абз. 1 речення 1 UmwG).

Проблема того, яке ж такі правонаступництво відбувається при виділі, в Німеччині також є вирішеною. Універсальне правонаступництво, яке відбувається у випадку злиття та перетворення, має своїм наслідком передачу майна товариства, яке реорганізовується, «як єдиного цілого» єдиному правонаступнику, а також зникнення товариства, яке передає своє майно. У випадку поділу, виділу та відділення, тобто розділу, відбувається *часткове універсальне правонаступництво* (partielle Gesamtrechtsnachfolge або Sonderrechtsnachfolge), яке може мати вплив на існування товариства, що реорганізовується, як це відбувається у випадку поділу, але не завжди має, наприклад, при виділі та відділенні [17]. Концепція «часткового» універсального правонаступництва називається саме так, оскільки при розділі правонаступникам переходить не все майно як єдине ціле, а лише «частина майна як його сукупність». Частина майна товариства, що реорганізовується шляхом розділу, переходить у відповідності до плану поділу або до договору про виділ чи відділення правонаступнику(ам). При цьому інша частина майна залишається у товариства, від якого відбувається виділ або відділення або ж переходить у процесі поділу ще іншому правонаступнику [18].

Реорганізація є надзвичайно важливим інструментом для реструктуризації товариств, і проводиться товариствами насамперед з огляду на економічні міркування. Недостатнє вивчення феномену реорганізації у вітчизняній доктрині права призводить до прогалин у законодавстві та численних проблем на практиці при спробі товариств провести реструктуризацію. Саме тому так необхідне подальше вивчення та вдосконалення законодавчого регулювання реорганізації акціонерних товариств, зокрема шляхом втілення концепції часткового універсального правонаступництва при виділі та поділі, запровадження можливості поділу та виділу шляхом придбання, закріплення на законодавчому рівні моменту настання такого правонаступництва.

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року, № 436-IV; ВВР, 2003, № 18, ст. 144.
3. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-ХП; ВВР, 1991, № 49, ст. 682.
4. А. Окунев: Новые Гражданский и Хозяйственный кодексы: к чему готовится акционерным обществам, Бизнес № 31 (550), 05.08.2003г.
5. О. Кібенко: Реорганізація АТ: «гра за новими правилами» // Юридична газета № 6 (18) від 24 березня 2004 року.
6. Закон про Реорганізацію (Umwandlungsgesetz, далі - UmwG) від 28 жовтня 1994 (BGBl. I S. 3210, бер. 1995 I S. 428).

7. Третя Директива Ради 78/855/ЄЕС від 9 жовтня 1978 року, що базується на статті 54, параграфу 3, пункту g Угоди та стосується злиття публічних акціонерних компаній з обмеженою відповідальністю. *ОБ L 295 20.10.1978 C. 36.*
8. Шоста Директива Ради 82/891/ЄЕС від 17 грудня 1982 року що базується на статті 54 (3) (g) Угоди і стосується поділу публічних акціонерних компаній з обмеженою відповідальністю. *ОБ L 378 31.12.1982 C. 47.*
9. Kalimeyer in Kallmeyer, Harald (Hrsg.): Umwandlungsgesetz: Kommentar; Verschmelzung, Spaltung und Formwechsel bei Handelsgesellschaften / 2., Überarb. und erw. Aufl.- Köln: O. Schmidt Verl., 2001, § 123 Rn. 8.

10. Stengel/Schwanna in: *Semler/Stengel: UmwG*, Fn. 24 zum § 123 Rn. 14.
11. *Ganske, Joachim* (Hrsg.): *Umwandlungsrecht: I 2., aktualisierte Aufl.*- Düsseldorf, IDW-Verl., 1995, S. 14.
12. Юридична Енциклопедія, В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.- К.: «Укр. енцикл.», 1998 - 5 том, ст. 46-47.
13. *Жданов Д. В.*: Реорганизация акционерных обществ в Российской Федерации - М.: Статут, 2001, с. 90, 96.
14. *Степанов Д.* Формы реорганизации коммерческих организаций: вопросы законодательной реформы. // Хозяйство и право.- 2001.- № 3.- С. 72.
15. *А. Коваль*: Оспаривание реорганизации АО - Юридическая Практика № 6 (372), 8 февраля 2005 года, ст. 17.
16. Stengel/Schwanna in: *Semler/Stengel: UmwG*, § 123 Rn. 3 ff.
17. Teichmann in *Lutter, Marcus* (Hrsg.): *Kommentar zum Umwandlungsgesetz* /Band 1, § 1-151 / 2., Überarb. und erw. Aufl.- OVS Verlag, 2000, § 123 Rn. 9-Ю.
18. Kubier in : *Semler/Stengel: UmwG*, § 131 Rn. 7.

О. Movchan

LEGAL SUCCESSION DURING THE REORGANIZATION OF JOINT-STOCK COMPANIES BY WAY OF DIVISION AND SPIN-OFF

This article provides for analysis of concept of the universal succession during the reorganization of joint-stock companies by way of division and spin-off, the nature of the division balance, moment of coming into force of the universal succession during division and spin-off on the basis of the comparative law analysis of the Ukrainian, German and European Law.